

نهریتی دوهم و کولتوری خود: به ئاوردانه‌وه‌یه‌ک له له خه‌ومای جه‌میل سائیب

کاوه ده‌ستووره^۱

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۱ آذر ۱۴۰۰؛ تاریخ پذیرش: ۵ شهریور ۱۴۰۱؛ صص. ۲۰۳-۲۱۷

DOI: <https://www.doi.org/10.34785/J013.2022.012>

کورتیه

ئهم ده‌قه هه‌وێنکه بۆ ده‌ستنیشانکردنی هه‌یله گه‌شتیه‌یه‌کانی کولتوری خود له کۆمه‌لگای کوردستان. کولتوری خود بریتیه‌یه له روانگه و پراکتیکه ره‌وشیه‌یه‌کان. له‌م جۆره کولتوره‌دا جه‌خت له سه‌ر چۆنیه‌تی دروستکردنی به‌هایه‌که که که‌سه‌یک به‌ خۆی ده‌به‌خشیت. له‌ کرده‌ی ره‌وشیدا تاک دا‌هینه‌ری به‌ها و هه‌زه‌کانی خۆیه‌تی، نه‌ که‌سی دیکه. به‌لام جگه له سات و ده‌لاقه ره‌وشیه‌یه‌کان، پراکتیکه‌کانی هونه‌ری ژیا‌نیش له‌ خانه‌ی کولتوری خوددایه. به‌ پینچه‌وانه‌وه، وێستگه‌ی پینچه‌وانه‌ی کولتوری خود له کولتوری ئا‌کاریدا‌یه که تیندا که‌سه‌یک (کۆمه‌لگا) ده‌ستنیشانکه‌ری به‌ها‌کانی ژیا‌نی که‌سه‌یکه. ئا‌وردانه‌وه‌یه‌کی خێرا به‌ توخمه‌کانی کولتوری خود، پینگه‌ی ئهم جۆره روانینه بۆ ژیا‌ن و پيشاندانی را‌ده‌ی گرنگی له کۆمه‌لگا کۆنه‌کانی کوردستان نامانجی ئهم توێژینه‌وه‌یه. بۆ ئینمه‌ی مرۆفی ها‌وچه‌رخ، بوونی چه‌ند ده‌قی ئه‌ده‌بی وه‌ک له خه‌ومای جه‌میل سائیب، جا هه‌رچه‌ند به‌ ژماره که‌میش بن، سه‌لمینه‌ری ئهو وه‌رچه‌رخانه دانایی- می‌ژوویه‌یه که له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیست روو ده‌دات. له پینگای ئهم چیرۆکه‌وه و پالپشت به‌ پرژه‌ی شیکاری گوتاری، هه‌وێمان له‌وه‌دایه ده‌ست به‌خه‌ینه سه‌ر ئهو خالانه که پيشاندنه‌ری چۆنیه‌تی به‌رجه‌سته‌بوونه‌ی کولتوری خوده له به‌رانبه‌ر کولتوری ئا‌کاری له‌ سه‌رده‌مه‌دا.

چکیده

متن حاضر تلاشی است برای اشاره به خطوط کلی فرهنگ خود در کردستان از منظر خوانش داستان در رواییم، اثر جمیل صائب. فرهنگ خود شامل مجموعه کنش‌های اخلاقی است. در این فرهنگ فرد سعی دارد ارزش‌های خود را بنیان نهد. در رفتار اخلاقی، فرد مبدع ارزش‌ها و امیال خود است. به غیر از موقعیت‌های اخلاقی، کنش‌های مرتبط با «هنر زندگی» نیز در ضمن فرهنگ خود قرار دارد. با وجود این، مواضع مخالف با فرهنگ خود در فرهنگی واقع است که ما آن را فرهنگ اخلاقی می‌نامیم. در این فرهنگ شخصی دیگری (جامعه) غیر از خود فرد تعیین کننده ارزش‌های زندگی افراد می‌شود. نگاهی مختصر به عناصر فرهنگ خود و نشان دادن اهمیت آن در جوامع قدیمی کردستان از اهداف این پژوهش است. برای جامعه کرد، وجود متونی مانند در رواییم، هرچند به لحاظ کمی زیاد نباشند، معرف این تحول شناختی-تاریخی است که در کردستان در اوایل قرن بیستم رخ می‌دهد. از طریق این داستان و با استفاده از روش تحلیل گفتمانی، سعی می‌کنیم مؤلفه‌های چگونگی تقابل فرهنگ خود در برابر فرهنگ اخلاقی در عصر مذکور را نشان دهیم.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: کولتوری خود؛ نهریتی دوهم؛ ره‌وش؛

ئا‌کار؛ جه‌میل سائیب.

واژگان کلیدی: فرهنگ خود؛ سنت دوم؛ ئیتیک؛ اخلاق؛ جمیل

صائب.

۱- پیشه‌کی

ئهم نووسینه هه‌وێنکه بۆ خه‌ستنه‌پرووی نهریتیک له بیرکردنه‌وه و روانین له می‌ژووی کورددا که ئیمه به نهریتیکه جیاواز، په‌راویژی و که‌مینه ناوی ده‌بین. ئهم نهریته له کوردستان په‌راویژی بووه نه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که په‌راویژ خراییت؛ به‌لکو ته‌نها له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که به روانگه‌یه‌کی ناپیوست ژمیردراوه له لایه‌ن زۆرینه‌ی ئه‌هلی کولتوره‌وه. ئهم نهریته ره‌خنه‌یی بووه له خود، به‌لام ره‌خنه‌یی نه به مانای سه‌پینه‌وه و پروخانی خود، به‌لکو به مانای سازدانه‌وه و پرۆچونه‌وه به خوددا. ئیمه ئهم نهریته به نهریتی دوهم نازده ده‌که‌ین؛ نهریتی کولتوری خود. له سه‌ره‌ل‌دانی ئهم کولتوره‌دا، که‌سانیک وه‌ک جه‌میل سائیب و ئه‌حمده موختار جاف، ته‌نانه‌ت ره‌فیق حیلمی و جه‌مال عیرفانیش، نوێنه‌رایه‌تی ئهم نهریته ده‌که‌ن. ئهم که‌سانه ها‌وسه‌رده‌من، له سه‌ر شتی جیاواز ده‌نووسن، و بواره‌کانیشیان جیا‌وازه، به‌لام له چه‌ند شتی‌شدا له‌یه‌ک ده‌چن؛ هه‌ره‌ه‌موویان ره‌خنه‌ن له «خود»، هه‌موویشیان له خه‌ونی بونیادنا‌نه‌وه‌دان.

ئهووی ئیستا لای ئیمه نهریتی به کم یان نهریتی زۆرینهی ئههلی كولتووره له كوردستان، نهریتیكه كه كه مترین گرنگی ددهات به «بهخۆداچونهوه»، به «خۆههسهنگاندن» و به «خۆرپكخستنهوه». روناكیه خشینه سهر دروستبوونی نهریتی دووم و هیله جودا كه رهوه كانی له به کم نهریت ههولی ئیمهیه لهم نووسینه دا. ئامانجمان له پیش هه موو شتیك پرسیاره بۆ دۆزینه وهی ئهم هاو سائیبه له نیوان دانایی هاو بهشی ئهم كه سانه دا. لهم ده لاقه وه، ده تانین بلیین كه ساتی سه ره له دانی ئهم نهریته، ساتیكی زۆر مانابه خشه له میژووی كورددا. چیرۆکی ئهممه موختار جاف به ناوی ده ربارهی مه سه له می ویزدان نمونهیه کی به رچاوی ئهم سه رده مهیه بۆ ئیمه^۱. ئهم چیرۆكه كورته كه ئاوردانه وهیه كه له پرسی ویزدان له چوارچووی هه كایه تیکدا، به جوانی ساتی ئهم وه رچه رخانه پیشان ددهات. نووسهر دهیه ویت بلیت كه چه نده ئهم چه مكه له كۆمه لگایه کی وهك كۆمه لگای ئهو سه رده مه به ته واوی پشتگویی ده خریت له لایهن هه موو چینه كۆمه لایه تیبه كانه وه. چه نده هه ژار و ده له مه ند، ئایینی و نا ئایینی لیک ده چن له ده لاقه ی تیروانییان بۆ ساته ویزدانییه كان. ئهم چیرۆكه شایه دی وه رچه رخانگی گرنگه له پشتگویی خستنی كولتووری خود. له گه ل ئهمه دا و هاوسات له گه ل ئهم چیرۆكه، جه میل صائیبه ش چیرۆکیك ده هۆنیته وه كه لهم رووه وه هه مان گرنگی ههیه بۆ ئیمه. له خهومای صائیبه ش شایه دیه کی دیکه ی گه ورهیه له چۆنیته ی پشتگویی خستنی كولتووری خود. لهم چیرۆكه زۆر به روونی دیاره كه چۆن كولتووری خود له رووه سیاسی- كۆمه لایه تیبه كهیه وه جیگای بایه خ نییه. ئهم هه كایه ته به هه مان شپۆه ده ستخستنه سهر ئهو میكانیسمه كولتووریانه كه چۆن به جیگای «بهخۆداچونهوه»، به رده وام له مملاتیكاندا كاركته ری «جاسوس» وه یان «ئه ویدی» داده هیندریت بۆ فه رامۆش كردنی «خود» یان با بلیین رۆلی خود.

له م نووسینه دا، بۆ ئهم مه به سته پیش هه موو شتیك هه ول دهریت چه مکی «كولتووری خود» به ریت به ر رووناکی. جگه له م شیکردنه وه، هه ولیش دهریت بۆ روونکردنه وه ی زیاتر، كولتووری پیچه وانیه ی ئهم نهریته زیاتر به ریت به رباس. دواتر به توخمه كانی ئهم هه زره، هه ول دهریت خۆینده وه ی به ره می له خهومای جه میل صائیبه بكریت كه پیمان وایه نوینه رایه تیبه کی جوانی ئهم نهریته ده كات. وهك پیشینه ی توژیینه وه ی، ده بیته ئامازه بدریت كه ئهم چیرۆكه زۆر كه م بووه ته بابه تی نووسینه ی هه له سه نگینه ران. مارف خه زنه دار له به رگی پیچه می میژووی ئه ده بی كوردیدا ته نها به پاراگرافیکی بچوك ئامازه یه کی خیرا ده كات به م چیرۆكه (۲۰۰۵: ۳۴). عه لانه دین سه جادی له میژووه كه یدا هه ر باسی ناكات. كاوه جه لال له په رتووكی له ته ك فینۆمینه ئه ده بییه كاندا (۲۰۰۶) به شیککی باش بۆ ئهم په رتووكه ته رخان ده كات. سه رته كورته یه کی جوان و باشی چیرۆكه كه ده گیزیته وه و دواتر خۆینده وه یه کی ئه ده بییه ی بۆ ده كات به سوورانه وه له ده ور فۆرم و كاركته ره كان. به لام رووه هه زری و دانایه كانی ئهم چیرۆكه ئاوریکی ئه وتۆی لی نه دراوته وه.

۱-۲- كولتووری خود له ئاكار و په وشندا

ئه گه ر په وشت^۲ به و روانگه یه پیناسه بکه یین كه تییدا «په یوهندی به خود» یا «په یوهندی له گه ل خود» ده رده كه ویت، ده تانین بلیین كه كرده ی په وشته خوازانه په هندیکی باشی كولتووری خوده. كرده ی په وشتی، كرده یه کی ئازادانه یه؛ چونكا تاكینك خۆی بریاری كردنی ددهات؛ به لام كرده ی په وشتی كرده یه كیشه كه متمانه به خشه، هه م به خود و هه م به ئه ویدی؛ چونكا له م جۆره كرده دا تاك شتیك ده كات له به ر خۆی و چاوی ئه ویدی ئه وه نده زال نییه به سه ریدا و ریژی ری راستگۆبوون له گه ل خوددا زۆر له سه ره. ئهمه سه رچاوه ی متمانه به خشینه به خود وهك تاك و له هه مان كاتیشدا سه رچاوه ی متمانه به خشینه كۆمه لایه تیسه. له م كولتوره دا چیرۆکی نییێن درێژخایهن روویه کی باشی هه یه و ئهمه ده سته به ری به رده وامی و

۱. بۆ بینی شیکاریه کی چر له سه ر ئهم به ره مه برانه: ده ستووره، ۱۴۰۰.

۲. Ethics.

رەسەنی کردەییەکی رەوشتییە. لە هەمان کاتدا کردەییەکی رەوشتی هەم بۆ خودە و هەمیش بۆ ئەویدی؛ بۆیە کردەیی رەوشتی کردەییەکی خۆوستانە قازانجخوازی بەرژەوندناوەند نییە. لە کولتووری خەمی خوددا، خەمی ئەویدیش هەر هەبە. لە کاتییدا، رەوشت زۆرتر ئەو مەودایانەییە کە هەندێ ئاراستە لە خۆ دەگرێت وەک «لە خۆپرسینەوه، خۆخستە ژێر پرسیار و نادلنیایی سوژەییە ک بەرانبەر هەلبژاردنیکی کرداری» (ریکۆز، ۲۰۰۱: ۳۷۹). «کۆمەلایەتی» کە مەیدانی رەوشتە، تاک دەخاتە ناوەندی کردووە. لە رەوشتدا، کارلینکی کۆمەلایەتی نییە کە پێکھێنەری نەزمینکی ئەخلاقییە، بەلکۆ «پەيوەندیایەتی»^۳ کە ئەم رۆلە دەگیرێت. پەيوەندیایەتی چەندین روو، چین و رەهەند دەگرێتەبەر: پەيوەندی لە گەڵ خود، پەيوەندی نیوان سووژە و ئەوێتر، نیوان سووژە و نەزمی کۆمەلایەتی، سووژە و نەزمی ئاکاری، سووژە و دانایی، سووژە و دامەزراوەی کۆمەلایەتی و هتد. سووژە لە بەرانبەر دۆخ و حالەتەکاندا بەهەر دۆخێک یاسا و ریسا و کۆد و بەها تایبەتەکانی خۆی لێ دەخوازێت و هەر دۆخێک خوازیاری رەوشتییکی تایبەت بە خۆیەتی. نادلنیایی زۆرتر لەو تایبەتمەندییە ژیانی کۆمەلایەتی وەک رووداو دیت کە تییدا پراکتیکی رینگا و رچکەییەکی رەهای ژیانی کۆمەلایەتی بە نابەجی وەسف دەکێت لە رینگای ئاكارووە، وە هەر چەشنیک لەم پراکتیکە بە مانای سنووردارکردنی دەسەلاتی رەوشتە.

«پیشمەرگی رەوشت بە سەر هاندەر^۴ و هۆکارەکانی کردووە یان پراکتیکیکی جیای دەکاتەو لە هەر چەشنە ئایدۆلۆژییە ک، وە هەر ئەمەش وای لێ دەکات کە هەژەموون و دەسەلاتە کە ی رەها نەیت» (فارۆ، ۲۰۰۴: ۳۷-۳۸). وە هەر لەو مەودای نیوان دەسەلاتی رەوشت و تایبەتمەندی رووداویی دۆخە کۆمەلایەتیە کە مەیدانی بابەتە کەمان دەووستیئەو. هەندێ لە زانایان ئەمە بە ئاکاری کۆمەلایەتی وەسف دەکەن (پیشوو: ۳۷). لە کۆتایییدا، کردووەییەکی رەوشتی ناییت کورت بکێتەو بۆ کردووەییەکی سازگار لە گەڵ ریسا، یاسا و بەها. کردووەی رەوشتی پەيوەندییەکی واقعی هەبە لە گەڵ راستییەکانی ژیان، بەلام لە هەمان کاتیدا هەندێ پەيوەندی لە گەڵ خود لەخۆ دەگرێت. ئەو جۆرە کە فوکۆ ناماژە یی داو ئەم پەيوەندییە تەنها «هۆشیاری خود» نییە، بەلکۆ «دروست کردنی خود» وەک سووژەییەکی رەوشتی کە تییدا تاک دەوری خۆی پێچەوانە دەکاتەو لە دۆخێکدا کە لە رینگایەو بوو بە بابەتی کردووەییەکی ئاکاری و هەر بەو شیو، پێگەیی خۆی پێناسە دەکاتەو بە نەسبەت ئەو ریسایەیی کە تەنیویەتی و هەندێ شیوێ بوون هەلدەبێژێت کە نرخێ ئەوێ تییدا بێت بۆ بە ئەنجام گەیانندی رەوشتی خودی خۆی. بۆ ئەمەش، کار لە سەر خۆی دەکات، هەول دەدات خۆی بناسیت، خۆی کۆنترۆل بکات، خۆی بسەپینیت، خۆی کامل بکات وە یان خۆی بگۆریت (فوکۆ، ۱۹۸۴-۲: ۴۰).

لە گەڵ توخمە جۆراو جۆرە رەوشتییەکان، دەتوانین ناماژە بە نەریتگەلی جۆراو جۆری دیکە بەدەیین کە سەرەرای پەيوەندییان لە گەڵ رۆانگە رەوشتییەکان لە زۆر روویشەو جیاوازن. لە پراکتیکە هەرە باوەکانی نەریتی خود لە کوردستان ئەو شتەییە کە دواتر لای نیتچە، دۆلۆز و بەتایبەت فوکۆ ناوی هونەری ژیانی لێ دەنرێت. هونەری ژیان بریتییە لە جۆریکی چالاکانەیی خۆتەر خانکردن بە ژیان، کە لە رینگایەو تاکیک خۆی بە «ئەریتی کردنەو»^۵ ژیان دەبیتە داھینەری بەها و ئامانجەکانی ژیانی خۆی. ئەم جۆرە رۆانینە درێژخایەنە؛ چونکا بەتەواوی بە چێژییینەو لە پراکتیکیکی خۆی دەبیتەو؛ بەلام لەمە گرنگترە ئەو کاتەیی کە کەسێک ژیانی وەک بەرھەمیکی هونەری سەیر دەکات، کە دەبیت بە جوانترین شیو تەواو بکێت^۶.

3. Relationally.

4. Motivation.

5. Affirmative.

6. بۆ بێنیینی نمونەیی زیاتر لە سەر هونەری ژیان سەیری ئەمەیی خواریەو بکە: (Dastooreh: 2021)

بە پىچەۋانەۋى ئەمانەى سەرۋە، ئاكار^۷ بە كۆيەك لە كۆد^۸، رىسا^۹ و بەھاك پىناسە دەكرىت كە بە گىشتى برىتتە لە كۆدەكانى ھەلسوكەوت؛ ئەو شتەى كە لە سەر باشە و خراپە دەسوپرىتەۋە (دلۆز، گىتارى، ۱۹۸۰: ۲۷). لە ئاكاردا حوكمدان^{۱۰} و برىاردان مىكانىسىمى سەرەكى ھەلسەنگاندن و خەملاندن. ئاكار مەوداى دروستكاراۋە بە نۆرم و ھەستى ناچارى^{۱۱}؛ ئاكار تەعبىرە لە نەزمىكى نۆرماتىقى پىش-دامەزراۋ. ئاكار بە پىچەۋانەى ساتە رەۋشئىيەكان دەۋەستىتەۋە و ئەو كاتەيە كە سەرچاۋەكانى كولتورى خود زۆر چالاک نىين تىيدا. لە ئاكاردا، ئەو كەسىكى دىكەيە كە بەھادىرى دەكات بۇ كەسىك. لە ئاكاردا، نازادىيەكان سنوردان و بەھادار كەردنى ساتەكان لە خودەۋە نىيە.

۱-۳- مېتودۇلۇزى

بە درىژاى ئەم لىكۆلىنەۋە، جىۋاۋزى نىۋان توخمەكانى ئاكار و رەۋشئىيە ۋەك رۆخىكى رىپروناس رادەگىرىت؛ بە لەبەرچاۋگرتنى ئوتۇنۆمى رىژەيىان، بە دانىيانان بە ھاۋزىيىيان، پەيوەندىيەكانىيان و ھەرۋەھا ھىزە تايەتەكانىيان. ئەم نوسىنە نە بە دواى شىكردنەۋەى ھەلسوكەوتەكان، ئايدىئۇلۇزىيەكان، بىرۋەكەكان و نە خودى كۆمەلگائىشە، بەلكو تىشك خستەسەر چۈنەتتەي «بە كىشامىز كەردن»^{۱۲}، مانا بەخشىن، ۋە ھەرۋەھا پەپرەۋە كەردنى ئەو كەردانەيە كە لە رىنگائىنەۋە تاكەكان خۇيان دروست دەكەن. ئەو شتەى كە لە كۆمەلگائى كۆنى كوردىدا سەرنجمن رادەكىشىت، پراكتىكەكانى خودە كە چۈن چالاكىيەكان كىشەئامىز دەكەنەۋە: ھەندى جار ۋەك «جوانناسىيەكى ھەبۋنى»^{۱۳} و ھەندى جارىش ۋەك دەركەۋتەنىكى كۆمەلەيەتى پىپرەۋە رەۋشئىيە و ئاكارىيەكان؛ تەننەت ئەو كاتەش كە ھەندى فۆرمى بەنۆرمالگراۋى لى دروست دەيىت. ئامانچ وىنا كەردنى ئەم پراكتىك و بە نۆرمالگەردانەيە بى خۇبەستەۋە لە ناو سنورى زانست يا دانىيەك. ئەم نوسىنە ھەۋل دەدات خۇى ۋەك بەرنامەيەكى نىۋان-دانايى دەرىخت. دەرخستى ئەم رۋانگەيە بە بەزاندنى سنورەكانى چەندىن مەعريفە ۋەك فەلسەفە، كۆمەلناسى، سىياسەت، مېژوو و دەروونزانى مومكىنە؛ چونكا پىمان وايە كە ھىچ پىۋەرىكى تىۋرىي گونجاۋ ناتوانىت تەعبىر لە كەردە ئالۇزە كۆمەلەيەتتەيەكان بكات. ئەگەر بىنەما رەۋشئىيەكان دەربىرى رۋانگەيەكى دەروونى بن، لەو كاتەدا ۋەفادارى، پەيمان، نەرىت و گۆرانكارىيە مېژووئىيەكان ناتوانرىن لە ھزرى ئاكارى و ھەلسوكەوتى تاكەكەسى ۋەدەربىرىن. لەم حالەتەدا بەھادىيەشەكانى گروپ دەبن بە پىۋەرىكى گونجاۋى لىكۆلىنەۋەى رەخنەگرانە؛ بۇيە نۆرمە سىياسى و ئاكارىيەكان ناتوانرىن لە بىنەماى بونىادىنى كۆمەلگائىەك دەربىرىن (ستانلى، ۱۹۸۹: ۱۵).

لەم تىۋرىنەۋەدا ۋەك نمونەيەكى پەپرەۋەكارانە لىكۆلىنەۋەمان برىتتە لە لىكۆلىنەۋەى دەقى لە خەمىل سائىب. مادەكانى تىۋرىنەۋەكە برىتتىن لە توخم و كارەكتەرەكانى ناو چىرۋەكەكە. ئەم مادانە بە پىي مېتودى «رۋوداۋى گوتارى» دەخىنە رىژ لىكۆلىنەۋە. رۋوداۋ ئەو شتەيە كە بوون دەبەخشىت و ئامادەيى ھەيە لە ناو گوتارىك يان دەقنىكدا و دواتر دەچىتە ناو دامەزراۋە، ياسا، ھەلسوكەوت و كەردەۋەكانەۋە. ئەمە بەو حوكمەيە كە چەمكە ئاكارىيەكان بابەتى راقەى «پەپرەۋەكارانەن» و برىار و حوكمە ئاكارىيەكان خۇيان لە چەمكەلېكدا دەردەخەن كە ناتوانرىت بە رەھايى برىارى لە سەر بدرىت (پىشوو: ۲۴). رۋوداۋىكى گوتارى مەودايەكە بۇ دەسنىشان كەردنى ئەم چەمكەنە: پىگە و رۆلى جۆرىك لە گوتار، ئەو كەسەى ھەلگىرى ئەو گوتارەيە، ئەو جۆرە رستەى كە لىي دروست دەيىت، مەيدانى ئەو بابەتانەى كە لە سەرى دەدوئت.

7. Ethics.
8. Code.
9. Regle.
10. Judgment.
11. Obligation.
12. Problematism.
13. Existence.

۲- کولتوری خود له کوردستان

له کۆمه‌لگای کوردیدا، رپه‌وشت وه‌ک په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل خود، شیوه‌گه‌لی جۆراوجۆری به‌ خۆیه‌وه‌ بینیه‌وه. رژیمی وتنی حه‌قیقه‌ت له‌ سه‌ر خود: وتنی حه‌قیقه‌ت له‌ سه‌ر خود سه‌رچاوه‌یه‌کی باوه‌رپیکراو بووه له‌ کۆمه‌لگای کوردیه‌یه‌کاندا. زانیاری له‌ سه‌ر خود به‌ هه‌ند وه‌رگیراوه و پراگه‌یانندی شته‌کان له‌ خوده‌وه‌ جینگای متمانه‌ بووه. له‌ کاتیکدا له‌ کۆمه‌لگای ته‌مپۆدا زیاتر به‌لای ته‌و ناراسته‌یه‌دا ده‌رۆیین که حه‌قیقه‌تی راست پێش هه‌موو شتیکی په‌یوه‌سته به‌ هینانه‌وه‌ی به‌لگه، شاهیدی و سه‌لماندن. وێژدان وه‌ک سه‌رچاوه‌ی هه‌ره باوه‌رپیکراوی متمانه‌ی مرۆیی. رژیمی «نازایه‌تی و تنی حه‌قیقه‌ت» له‌ به‌رانبه‌ر که‌سانیک که رای جیاوازیان هه‌یه؛ پێچه‌وانه‌ی ته‌م رژیمه، شاردنه‌وه‌ی هه‌ز، بیر و راپۆچونه‌کانه. پراکتیکی سویند خواردن: له‌م کرده‌وه‌دا، حه‌قیقه‌ت نابینریت یا ناکریت به‌ به‌لگه، به‌لگه‌وه‌ سویندی له‌ سه‌ر ده‌خویرت. سویند خواردن چه‌ندین ئاستی بووه. سویند به‌ وێژدان، به‌ سه‌ری خود، به‌ خۆی خود، هتد. سویند خواردن چه‌ندین رپه‌ه‌ندیشی هه‌بووه: یاسایی، نایینی، کۆمه‌لایه‌تی و هتد. گوناح، شه‌رم، عه‌یب و هتد، وه‌ک حاله‌ته‌کانی خۆرینک‌خستنی تاکه‌که‌سی له‌ گه‌ل رپسا رپه‌وشتی و نۆرمه‌ ئاکارییه‌کاندا. لێره مه‌به‌ست له‌ گوناح تاوانی نایینی یان نا-نایینی نییه، به‌لگه‌وه‌ ته‌و مینکانیسمه رپه‌وشتییه‌یه که له‌ به‌زه‌یی یان هه‌ندیک جار له‌ خه‌ساره‌وه‌ نزیکه. خه‌لوه‌ی سۆفیانه، به‌ مه‌به‌ستی خۆدروستکردنه‌وه، خۆپاککردنه‌وه، یان خۆته‌رخانکردن بۆ فه‌رمانه‌ خۆدایه‌یه‌کان.

خه‌می سازگاری دانایی و که‌سایه‌تی: بریتیه‌ له‌و حاله‌ته‌ی که هه‌لسوکه‌وتی تاکیک ده‌یت له‌ گه‌ل ته‌و دانایانه‌ی که بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کات، سازگار بیت. هونه‌ری خۆشنووسی، به‌ رپچکه‌یه‌کی تایبه‌تی خۆدروستکردنه‌وه و به‌خۆداچونه‌وه ناسیندراوه و هتد^{۱۴}. ته‌و شته‌ی که بۆ ئیمه له‌م کردانه و له‌ میژوه‌که‌یاندا گرنگه، ته‌وه‌یه که ته‌م کرده رپه‌وشتیانه له‌ کۆمه‌لگای کوردیه‌یه‌کاندا بایه‌خیکی به‌رچاوه‌ و هاشاهه‌نه‌گری هه‌بووه؛ پراکتیکی خود گرنگیه‌کی به‌رچاوه‌ی به‌ سه‌ر ئاکار و پیکهاته‌کانی بووه، له‌ کاتیکدا ده‌بینین که ته‌مپۆ ته‌م شته به‌ پێچه‌وانه‌ی رابردوی کۆمه‌لگای کوردیه‌یه. ته‌م کردانه به‌ شیوه‌یه‌کی رۆژانه له‌ لایه‌ن چین و توێژه‌کانی کۆمه‌لگاه‌وه که‌م تا فره‌ په‌رپه‌ه‌ کراوه و جیا له‌ پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی، هه‌ر که‌س به‌ شیوه‌یه‌کی به‌هه‌ری له‌م روانگانه‌ بردوه: سۆفی، ده‌رویش، سه‌یید، مه‌لا، ئاغا، به‌گ، شیخ و به‌تایبه‌ت جه‌ماوه‌ری خه‌لک. هه‌رچه‌ند ته‌م ئاکار و به‌تایبه‌ت رپه‌وشتانه هه‌ندی جار به‌ شیوه‌یه‌کی دژبه‌ریه‌کی پیکه‌وه‌ ژیاون، به‌لام بوونیان زۆر که‌م کیشه‌نامیز بووه. په‌یوه‌ندی چروپ له‌ نیوان ئاکار و رپه‌وشت تا سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیست به‌ جوانی ده‌بینریت، به‌لام له‌و سه‌رده‌مه‌وه هیدی هیدی ته‌م په‌یوه‌ندییه دوولایه‌نه له‌ به‌رژه‌وه‌ندی نۆرم و یاسا ئاکاریه‌کاندا ده‌شکیت. به‌ پێچه‌وانه‌وه ده‌بینین که له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیست به‌مه‌لاوه کولتوریک دووانه‌یی^{۱۵} ده‌یت به‌ تابلوی ئاشنای کۆمه‌لگای کوردی. کۆمه‌لگای نوێی کوردی هیدی هیدی له‌ سه‌ر تپگه‌یشتنیک دووانه‌ییانه داده‌مه‌زرت که تپیدا به‌رده‌وام دوو جه‌مسهر وینا ده‌کریت وه‌ک دژبه‌یه‌کی: زۆرینه‌ی حاله‌ته‌کانی ئاکار به‌ تپگه‌یشتن به‌م کولتوره‌ دووانه‌یییه دووجه‌مسهریه‌ تپده‌په‌ریت (دواتر ده‌بینین، نمونه‌ی که‌سی متمانه‌پیکراوه و جاسوس له‌ چیرۆکه‌ی جه‌میل صائیدا)^{۱۶}. ته‌گه‌ر ته‌م کولتوره‌ له‌ کۆمه‌لگای کوردیه‌ی کۆندا هاوړا بوو له‌ گه‌ل ته‌و شته‌ی که ده‌توانین ناوی پرهنسیپی «جینگۆرکی»^{۱۷} لێ بنین، ته‌وا ده‌توانین بلین که ته‌م پرهنسیپه ده‌یت به‌ شتیکی زۆر ده‌گه‌من له‌ ئاکار و کولتوری تازه‌ی کوردیدا. له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌وه هه‌موو ته‌و کردانه‌ی که ناوی رپه‌وشت بیت، هیدی

^{۱۴}. بۆ زانیاری و شیکردنه‌وه‌ی زیاتر له‌ سه‌ر ته‌م توخمانه‌ سه‌یری ته‌م به‌ره‌مه‌ی خواره‌وه‌ بکه: (Dastoreh: 2018).

^{۱۵}. Duality.

^{۱۶}. ته‌م چه‌شه‌نه کولتوره‌ ئاکارییه له‌ لای هه‌ندیک بیرمه‌ندی رۆژناوایی که‌وتووته ژێر رپه‌خه‌ی جیدی، بروانه: (Oakeshott: 1989).

^{۱۷}. Alternation.

ھىدى پىنگە و رۇلى خۇي لە دەست دەدات لە بەرژەۋەندى كۆد و بەھاي ئاكارى دووانەيى: رەۋش بە تىپەرېۋونى كات پەراۋىز دەخىرت بەو شىۋەيەي كە كولتورى «رەۋشى پەيۋەندى»^{۱۸} جىگاي خۇي دەدات بە «ھوكمى ئاكارى (ئەخلاقى)»^{۱۹}. ئەمىرۇ ئىمە شاھىدى لەناۋچوونى ھىدىانەي رەۋشتىن لە كۆمەلگاي كوردىدا، بەلام ھەرۋەھا: بە نۆرمىنە كوردى^{۲۰} رۇز لە دواي رۇزى چالاكى و دياردە كۆمەلايەتتەيە كان، بە كۆد كوردى رۇز لە دواي رۇزى چالاكى و دياردە كۆمەلايەتتەيە كان، نەمانى ئەو فرەچەشنىيە ئاكارىيە كە پىشتەر كۆمەلگاي كوردى دەيناسى. دەتوانىن ئەم لىكدانەۋانە لە شكلى چەند راگەياندنىكى گرىمانەيىانەيشدا بەم جۇرە بلىينەۋە:

ھوزورۋىكى فرەچەشنانەي ئاكارەكان دەينىرت تاكلو سەرەتاي سەدەي بىست؛ بەلام لەو سەردەمە بەدواۋە ھەر ئاكارىك بەتەماي داگىر كوردى ھەموو كۆمەلگايە. پىشتەر ھىچ ئاكارىك داخۋازى ھەقىقەتى رەھا نەبوو. ئاكارەكان پىشتەست بوون بە سەرچاۋەگەلى جىاۋازى ئايىنى، فەلسەفى، ھتد. لە ھەمان كاتدا پەيۋەندىيەكى توند و تۆلىان لەگەل رەۋشتە كان ھەبوو. پىشتەر فرەچەشنىيەكى فراۋان لە پەپرە كوردى شىۋەكانى رەۋشتدا دەينىرت؛ ھەموو كۆمەلگاي، لە كار و بارى بازار تا ناۋ تەرىقەتەكانى ئايىن مەۋادىەك بوون بۇ شىۋە نەرم و ناسكەكانى رەۋشت. تا سەرەتاي سەدەي بىست، كۆد و رېساکان مانا و ھىزىيان لە رەۋشت ۋەردەگرت. ھەموو ھالەتەكانى ئاكار بە پىي بەھرەبردن لە سەرچاۋە رەۋشتىيە كان بە شىۋەيەكى «رېژەخۋازانە» پەپرە دەكران. ھالەتى ئاكارى دەگۆردرا بە پىي: ۱- شوئىن: شار و دى يان ناۋ يا دەرەۋەي مزگەۋت. ۲- تەمەن: پىرى و جوانى. ۳- ئاخىزگەي ئايىنى: ئىسلام/ مەسچىت. ۴- رەگەز: ژن و پىاۋ. ۵- تايەتمەندى تاكەكەسى: نىزىاز، شىت، سەرشىت، ئاسابى، ھتد. دەتوانىن ھەرۋەھا بلىين كە شوناسە ئاكارى و رەۋشتىيە كان ۋەك ھەموو شوناسە گىشتىە كان بە تەۋاۋى لىك جودا نابنەۋە. ھەۋلە كان زۇر كەمن بۇ دانانى سنوورى شوناسى كۆمەلايەتى بە گىشتى. بەو مانايە كە دەكرىت كە تاكىكى كۆمەلايەتى لە چەندىن سەرچاۋەي رەۋشتى و ئاكارى كەلك ۋەرگىرت.

لە سەرەتاي سەدەي بىست، «پەيۋەندى لەگەل خود» پىنگەي خۇي بە ھىۋاشى لە دەست دەدات لە بەرژەۋەندى كۆدە ئاكارىيە كان كە بۇ يەك دەستكردن و سنوورمەند كوردى ھەلسوكەۋتى تاكەكان و چالاكىيە كانىانە. ئاكارە نوپكان ۋەك كۆنەكان ۋا دەنۆئىن كە ھەلگىرى راستى و ھەقىقەتى رەھان. ھەر ئاكارىك ھەۋل دەدات دانايى و زانستەكانى سەردەم بخاتە خزمەت خۇي بۇ دەرخستنى دەسەلاتەكەي لە ناۋ كۆمەلگادا. مەۋداي كۆمەلايەتى رۇزبەرۇز بەرتەسكتر دەيىتەۋە. ئاكارەكان بەجىي دانپىيانان بە دەسكەۋتە ئەرئىيەكانى يەكتر، لە بىرى بەكەمتر ۋەسەف كوردى يەكترن. شوناسە كۆمەلايەتى و ئاكارىيە كان خۇيان سنوورمەند و جىاۋاز دەكەن. يەك ئاكار بۇ ھەموو كەس دەيىتە خەۋنى ھەموو رۋانگە ئاكارىيە كان. لە دەستچوونى پىنگەي رەۋشتى بە ماناي لە دەستچوونى بەشىكى زۇرى كايەي كۆمەلايەتتەي؛ چونكا رەۋشت پىش ھەموو شتىك مەۋداي متمانە، باۋەر و دلنىايىيە. سەلماندىنى درۋى ئەۋىدى، دەرخستنى ناپاكي «خەلكانى دىكە»، «دەرخستنى درۋكان» رۋويەكى دىكەي كولتورى ھاۋچەرخە (مەكىنتايەر، ۱۹۸۱: ۶). دەتوانىن ئەم رۋو بە رۋوي «دادۋەرانەي» ئەم كولتورەمان نازدەكەين. دروست بوونى ۋەھا پەيۋەندىيەك لە ئاكار و رەۋشت لە ئەنجامى بەراۋردكارىيەكى ھەلە لە نىۋان ئاكار و رەۋشت و زانست بەدېھاتۋە. ئەم بەراۋردكارىيە بە پىشتەستىن بە رەھەندى نۆرماتىقى ئايىنى و ئايدىنۆلۋىيە ھاۋچەرخەكانى ۋەك لىبىرالىسىم، ماركسىسىم و سوسىيالىسىم تۋانىۋىيەتى پارادايىمىك دروست بكات كە دەتوانىن ناۋى بنىين كولتورى ئاكارى.

^{۱۸}. Communication ethics.

^{۱۹}. Moral judgment.

^{۲۰}. Normalization.

ئەگەر سەرنجیکی وردیش بدەینە سەر ئابوری لە کوردستانی ئەمەڕۆ بە گشتی و بازار بە تاییەت، دەبینین کە بازار بە گشتی بە ئاقاریکدا دەپوات کە رۆحی سەرمايەدارانە خۆی لە گەڵ ئاکاری ئایینی تیکەڵ دەکات. ویبیر ئەمە ی پیشتر پیمان گەیاندا کە ئەم دوو بوونە هیچ لە گەڵ یە کتر ناتەبا نین، بە لکۆ بە توند و تۆلێش گریڤراوی یە کترن (ویبیر، ۲۰۰۵: ۳۲). بۆیە بۆ ئیمە گرنگی وەها کولتوریک لیڤەدا دەردە کە ویت کە زەق کردنە وە ی رەوشتیکی کۆمە لایەتی دەتوانیت ئەلتیرناتیفیکی گونجاو بیټ بۆ بونیادنانە وە ی ئەو شتە ی کە ناوی دەنێن «پروژە ی کۆمە لگا». ئەوە ی کە پۆیستە ئامازە ی پی بدیرت بیینی کۆی ئەم کردانە یە وە ک ئەزمونیک. گۆرینی قۆناغ و ئەزموننی جیاواز بە هیچ شیوە یە ک بە مانای ئامازە بە سروشتی مرۆیی یان بنە مایە کی کۆمە لایەتی نییە کە سەر و - مرۆیی بیټ. مە بە ست لە ئەزمون ئەو پە یوە ندییە کە م تا فرە بیروانە ن کە دە کړت لە نیوان کۆیە ک لە داناییە کان، لە نیوان شیواز گە لی جیاوازی سوژە بوون و نۆرماتیفە بووندا بیسیرن لە کۆمە لگایە کی دیاریکراودا (فوکۆ، ۱۹۸۴-۲: ۱۱).

۳- کولتوری خود و لە خەوما

لە خەوما ی جەمیل صائیب نمونە ی شایە دییە کی ئەم وەرچەرخانە کۆمە لایەتی - کولتوری - داناییە ی کۆمە لگای کوردییە لە سەرەتای سە دە ی بیستدا. ئەم چیرۆکە وە ک چەند نمونە ی دیکیە هاوسەر دەمی خۆی بەوردی ئەم هەستە ندییە نووسەرە نە پیشان دەدات. نووسەر بە تەواوی هەستیارە لە سەر ئەو ئەزمونە نووییە کی ئەمە ناوی «کولتوری ئاکاری» لیدە نێن. ئەم کولتورە لە سەر جودا کردنە وە ی خود و ئەویدی دەو ستیتە وە. حوکمان و دادوهری وینە ی ئاشنای ناو ئەم چیرۆکە یە وە ک روانگە یە کی بەرچەستە کراوی ئاکاری. وینە ی «کە سی متمانە پی کراو» و «جاسوس» بە جوانی زەق کراو تە وە. پالە وان بە بەر دە وامی لە شۆکیکی گە وەر دایە کە چۆن ئەم کە سانە ی کە دە یان بینیټ و ئومیدی وایە وە ک مرۆ فیک لە گە لی مامە لە بکە ن، بە و هە مووە ستراتیتزە جۆرا و جۆرانە وە ئا وە لئاوی جاسوس بە ئەم و بە دە یان کە سی دیکیە دە بە خشن. لە هە مان کاتدا، توخمە کانی ئەوە ی کە ئەمە ناوی کولتوری خودی لی دە نێن وە ک پیچە وانە ی ئەم کولتورە ی سەر وە لە ر وودا وە کاندای دە بیسیرن. ئەم توخمە نە زیاتر وە ک سەر سوپرمان لە هە لسا کە وتی کە سانی «ئاکاری» دە بیسیرن، یان ئەو کاتانە ی کە پالە وان ئومیدی هە لچنیووە بە کردیە کی مرۆ بیانە یان بە بە زە بیانە.

لە خەوما ی جەمیل صائیب موبالە غە و زیدە رووییە لە بی دادی و ناداد پەر وهری سەر دەمی حوکم رانی شیخ مە حمود؟ جە مال بابان لە سالی ۱۹۷۵ دا کە پی شە کییە ک بۆ ئەم بەر هە مە دە نووسیت، دە لیټ کە ئەو بۆ خۆی سەر دەمی ئەم حوکم رانییە ی نە بینیووە، بە لām بە گۆرە ی ئەو گێر انە وانە ی کە خە لکانیکی زۆر کە لە و سەر دە مە دا ژیا و ن و بە گۆرە ی ئەو بیروە رییانە ی بە بەرە ی دوا ی ئەم سەر دە مە یان گە یان دە وە، وە ک جە مال بابان بۆ خۆی، ر وونە کە ناداد پەر وهری ئەم سەر دە مە بۆ شار دەر وە نایټ. وە ک دە لیټ: «بە لām ئە گەر ئیمە ییش ئا و پړیک لە و رۆژانە بدە ینە وە و بە ئینساف و وە ک خا وە ن و یژدان سە یری لایە نە باشە کان یا خود ئیجاییبە کان یا خود [ر وو] پی شکە و توووە کان بکە ین، ئایا چی دە بینن؟ بە داخە وە شتیکی ئە و توۆ ناییین کە بتوانین بەر گری لە و دامودە زگایە بکە ین» (صائیب، ۲۰۰۸: ۱۸). دواتر جە مال بابان پرسیار ئیکی دیکیە دە وروژ ئیت: بەر پرسیار ئیتی ئەم ناداد پەر وهریە ییە لە ئە ستۆ ی شیخ مە حمودە یان کە سانی دە ورو بە ری؟ وە لām ی رە های جە مال بابان ئە و یە کە: «ئە وە ی خە تا و ئە نجامی ئە و بارە شیوا وە نا هە موارە ش بخاتە سەر شانی تە نیا شیخ مە حمود خۆی، زولمیکە لە و پیاو ی دە کات» (صائب، ۲۰۰۸: ۱۹). خە زە دار (۲۰۰۵) پیی وایە لە رینگای بە کار هینانی سیمبۆ لە کانه وە، صائیب رە خنە لە دە سە لاتداری سەر دەمی شیخ مە حمود دە گړت؛ بە لām پیی وایە هەر چە ند نووسە ری ئەم چیرۆکە حە قی هە بوو کە شتە کان بە و جۆرە بی نیټ، بە لām تە نها لایە نە رە ش و تاریکە کانی ئە و سەر دە مە ی تو مار کرد وە. خە زە دار پیی وایە «هە مووی کاری خراب نە بو، لە وانە ناوی حوکومە ت و پایتە خت سلیمانی و پوولی پۆستە و مە لیک و وە زارە ت خە ونیک بوو بۆ کورد لە پاشانا هاتە دی و شانازی پیو دە کرد» (پیشوو: ۳۴).

ئەگەر زۆر خۇمان بە سەلماندى ئەم نادادپەرەزىيە مەشغول ئەكەين و بە تۆزۈك موبالەغەو قەبوول بەكەين كە ناتەواوى ئەم سەردەمە حاشاھەلنەگر، دەتوانىن لە سەر پرسگەلى دىكە بوەستىنەوھە كە زۆر لەم سەلماندىن يان نەسەلماندىنە مېژووويە گرنگترە. سەلماندى ئەم بابەتە يان رەددا ئەوھى، كارىكى تەواو مېژووويە و دەپىت بۆ شوئىكى دىكە ھەلبەگىرەت؛ بەلام پرسىارى دواى ئەوئىش ھەر زۆر گرنگ نىيە، كە بەرپرسىارىتېئى ئەم نادادپەرەزىيە دەكەوئتە ئەستۆى شىخ مەحمود يان دەرووبەرى ئەم پىاوە. بەشىكى ئەم پرسىارەئىش ھەر تەواو مېژووويە و دەپىت بە توئزىنەوھەكى جىاواز ئاوپرى لى بەرئتەوھە. بەلام لايەكى ئەم پرسىارە تەواو تېورىيە و لە سەر ئەوھ دەوئستىتەوھە كە تاك ھۆكارە بۆ ناھەموارى يان سەرکەوتىكى سىياسى-كۆمەلەئىتى، يان ئەوھ كۆمەلگە و جۆرى رېكخستىنى ھزرى كۆمەلەئىتىيە كە سەبەبكارە لە دۆخى وھادا؟ وەلامى ئەم پرسە تېورىيە لە بەشە مېژووويەكەى گرنگترە، بەلام دەپىت ئەم بابەتەئىش ھەر بۆ كاتىكى دىكە دابىئىن، لەبەر ئەوھى كە پرسىارى گرنگترە لەمەئىش ھەيە. پرسىارە گرنگە كە ئەوھە بۆچى لە خەيالدىنى ھزرى سىياسى-كۆمەلەئىتى كۆمەلگەى كوردستانىدا، سەرەراى زانىنى نادادپەرەزىيە ئەم سەردەمە، پرسىارى گرنگ لە «خود» دەست پىناكات؟ ئەگەر بە گىرپانەوھى خەلكى ئاسايى و نووسەرەئىش بىت، خۆ ھەم خەلكى ئاسايى و ھەمىش نووسەر و رووناكبىرى كورد ئەوھەيان زانىوھە كە ئەم سەردەمە، ئەوھندەئىش بىگەرد نەبووھە. بەلام نە لە ئاستى جەماوھرى و نە لە ئاستى نوخەبى نووسەرەئىش پرسىارى لەم جۆرە دروست نەبووھە. گرتەكە لىزەدايە، ئەگەر دواى سەرنەگرتى ئەزمونىكى گرنگى وەك ھۆكارەئى سەردەمى شىخ مەحمود ئەم جۆرە پرسىارە لاي كورد دروست نەبوئىت، ئەمە بەراستى جىگەى تىپرامانە.

ئەگەر ئىمپىراتورىيەتى بەرىتانىا رۆلى ھەبوئىت لە نەمانى ئەم ئەزمونەدا، خۆ ھەر رەوايشە بېرسىرت ئەى كورد بۆ خۆى چ رۆلىكى ھەبووھە؟ ئەتوانىن پرسىارەكە بە شىوئىيەكى دىكە ئاراستە بەكەينەوھە و بلىئىن بۆچى ھەردەم بەرپرسىارىتېئى ئەزمونى لە چەشنى سەردەمى شىخ مەحمود دەكەوئتە ئەستۆى «ئەويدى»؟ پرسىارەكە لەوھەدايە بۆ ئەوھندە بە شەوق و زەوق و جىرسەوھ دەمانەوئت بىسەلمىنىن كە «تەنھا» ئىنگىلىزەكان سەبەبكارى ئەم نەھامەتېيە بوون؟ بۆ دواى ئەم ئەزمونە نووسەر و خەلكى ئاسايى ھەمووى لە سەر ئەوھ كۆكە كە بەرىتانىا ئەمەى كردووھە، بەلام ھىچ كەس ئاوپر لە خۆى نادا ئەوھە؟ بە ھىچ شىوئىيەك ئەم پرسىارە بۆ ئىنكارى رۆلى بەرىتانىا يان ھىچ «ئەويدىك» نىيە. بەلام پرسىارەكە لەوھەدايە لە بشت ئەم راگەياندىنە رەھايە چ شتىك خۆى ھەشار داوھە؟ چ دانايىيەك ھەيە كە پىمان دەلئت كە «بىر لە خۆت مەكەوھە، ھەمووى لە ئەستۆى ئەويدىيە؟» ئايا ئاسايى لەبەر رۆلى حاشاھەلنەگرى «ئەويدى»، رۆلى «خود» فەرامۆش بەكرىت؟ بۆ ئىمە، وەلامى ئەم جۆرە پرسىارە لە لاوازى ئەو شتەيە كە بە «كولتورى خود» نازدەدى دەكەين؛ ئەو كولتورى كە ھەموكات خود دەخاتە پىش ئەوئى تر، بەلام نە لەبەر ئەوھى كە خود بىتە قوربانى، لەبەر ئەوھى ئەگەر پرس، پرسى بەرپرسىارىتېئىيە، با «خود» بەكەوئتە پىش ئەويدىوھە. رامان ئارى (۲۰۲۱: ۲۰-۲۷) لە مېژوووى كوردايەتى سەرگى يەكەم- بە جوانى پىشان دەدات كە ئەو كوردايەتېيەكى كە ئىمە بە بەتالگراوھە لە كولتورى خود دەبىئىن، ئەو كوردايەتېيەكى كە لە سەدەى بىستەدا گەشەى سەندووھە كوردايەتېيەكى ئازادىخاوانە نىيە؛ كوردايەتېيەك نىيە كە پرسى ئازادى بوروئىت. كوردايەتېيە سەدەى بىستى كورد كوردايەتېيەكى لەم جۆرەيە: «ئەوھى كە ھەرچى كورد بىكات جىگەى ھەلسەنگاندن و رەخنە نىيە، چونكا تەنھا لەبەر ئەوھى كە كوردە».

بۆ ئىمە، لە خەوماى جەمیل سائیب بەرھەمىكە كە بە تەواوى دەرواتە دەروھى ئەم نەرىتى «ھەرچى كوردە باشە چونكا كوردە». ئەم نەرىتە لە دواى سەردەمى شىخ مەحمود، نەرىتى زالى ھزر و كولتورى كوردى بووھە. ئەمە كولتورى زۆرىنە و كولتورى گوتارى كوردايەتى بووھە. لە خەوما بۆ ئىمە سەرنجراكىشە، چونكا گوتارى جەمیل لە دەروھى ئەم گوتارى زالى «ئەوئىترە كە بەرپرسە» بووھە. بوونى ئەم چىرۆكە، ھەولەكانى ھاوشىوھى كەسانى دىكەى وەك ئەحمەد موختار لە سەر پرسى وىژدان و چەند ھەولى كرى دىكە، قەد نەياتوانىوھە بۆ كۆمەلگەى كوردى ئەو سەردەمە و بەتايەت دواى خۇيان جىگەى سەرنج بن. دەتوانىن كۆى ئەم ھەولە بچوكانە ناو بىئىن «نەرىتى دووم». نەرىتىك كە بۆ ئىمە جىاوازە و لە دەروھى نەرىتى ھزرى يەكەمە. لە خەوما جىاوازە، چونكا ھەلگىرى ھەموو توخىكى «كولتورى خودە». جودا لە ھەلسەنگاندنىكى ئەدەبى بۆ ئەم بەرھەمە و خۆ ماندوو كوردن بە رووھ ئەدەبىيەكانىيەوھە، لە خەوما شاھەدەيەكى گرنگى ھزرى-مېژوووى دىكەيە بۆ ئەو وەرچەرەخانە كولتورىيە كە كورد لەو سەردەمەدا بىنىوئىت؛ ئەوھى كە ئىمە پىمان وايە كولتورىكە كە ھەتاكوو ئىستا بەردەوامە و نەرىتى زالى كوردىيە.

با لهو خالەوه دەست پێیکەین کە بۆ لەم چیرۆکەدا پالەوانەکان ناویان نییە؛ پالەوانەکان تەنھا وەسف دەکەین: کۆلەند، ئاغا، هتد. ناوەزدەنە کردنی کاراكتەرەکانی ئەم چیرۆکە لەلایەن نووسەرە ئاماژەییە بەوێی کە لەوانەییە رووداوەکانی ئەم چیرۆکە راستی بن و لەوانەییە کە کاراكتەرەکان لە ئیدارەیی حوکمەتی شیخ مەحموددا کەسی ناسراوی ئەو سەردەمە بووین. نووسەر دەیتوانی ناوی خوازاو بە کار بێنیت بۆ ئەم کەسانە؛ بەلام پێدەچیت بەم نەپێپارێزییە وێستبیتی راستییی رووداوەکان بگێریتەوه، بەو جۆرە کە هەبوون. لەوانەییە هەر ئەم شیوە هەلسوکەوتانە ئاشنای کۆمەلانی خەلکی کوردستان بووین. و لەوانەییە هەر خەلک بۆ خۆیان دەیان حەکایەتی وەهایان زانییە. بەلام جەمیل صائیب وێستوویەتی ئەو بەگەبەنیت کە خۆنەر بزانییە کە چیرۆکەکان چەندە راستن، و چەندە ئەم رووداوانە گێرانەوی حەقیقی ناهەموارییەکانی ئەو سەردەمەن؛ خۆنەر تەنھا کافییە کە خۆی بە جیگای وەسفەکان ناویک زیاد بکات بە کاراكتەرەکان. خالێکی دیکەش کە جیگای ئاماژەییە، ئەوێیە کە بەم ناویانەنە، نووسەر بیهەوێت بلیت کە رووداوەکان چەندە بەربلۆن و لە هەر شارێکی کوردستان چەندە ئێمکانی دووپاتبوونەوی شتی وەها و چەندە ئێمکانی لێکچوونی کاراكتەرەکان هەبێ. جەمال بابان کە ئەرکی نووسینەوه و چاپی ئەم چیرۆکە لە ئەستۆ گرتووه پێی وایە کە رووداوەکانی ئەم چیرۆکە هەمووی رووداوی راستەقینەن کە بە سەر خودی جەمیل صائیبدا هاتووه. ئەو پێی وایە کە نووسەر لە سالی ۱۹۲۴ کە لە کەرکووە دەگەریتەوه بۆ شاری سلێمانی، هەر ئەم رووداوانە بەسەر هاتووه و ئەم نووسینە هەر بۆ خۆی وەک پۆژژمیریکی تاکە کەسی وایە. جەمال بابان دەلیت کە لەم رووداوانەدا تەنەت ناوی ژنەکانیش زانراون بۆ ئەو، جا هەرچەند دەریکی گرنگیش نەگێرن لە رووداوەکاندا. ئەو مالهەش کە پالەوانی ئەم چیرۆکە تییدا بەند دەکەیت، مالی نەقیبی سلێمانییە کە ئەو کاتە بەرانبەر مزگەوتی گەورە بووه؛ و ئەو پالەوانەش کە گیراوه هەر خودی جەمیل صائیبە کە هەر لە دواي سالیکی ژبانی غەریبی لە کەرکووک بۆ سلێمانی گەرابوووه (صائب، ۲۰۰۸: ۳۲).

پالەوان لەبەر نەبوونی لە گەل کاروانیک رینگای سەفەر دەگرتە بەر. لە ناو رینگا لەبەر جەردە گرتیکی زۆریان بۆ پەیدا دەبیت، و خواخوایانە بەس بەگەنە «شار». دواي رزگاربوونیان لە دەس جەردەکان و گەیشتن بە شوێنی مەبەست، هەر لە قەراخ شار، چەند چە کداریک کاروانە کە رادەگرن و بە بێرێزی و شەقەشاندن باجی خۆیان لە کاروانە کە وەردەگرن. بەلام لە هەمووی خراپتر ئەوێیە کە پالەوانی چیرۆکە کە بە «جاسوس» دەردەکەن و تۆمەتی نییەتخراپیی دەدەنە پال. بەلام بە شەفاعەتی کاروانچیەکان و بۆ ماوەیەکی کاتی لێی ئەگەرێین کە ئەو شەوه لە خانیک بێنیتەوه. کاروانچیەکان لە خانە کەدا خەویان لێ دەکەوێت، بەلام پالەوان لە ناو ئازارەکانی خۆیدا هەر بەخەبەرە. پاش ماوەیەکی گوێی لە شیوەنی چەند ژنیکی دەبیت و ئەو کاتە تاقانە کە سیک کە «بەخەبەرە»، دەبیت بزانییە ئەو گریانە و پەرشانییە بۆ چیبە. خانچیە کە پێی دەلیت:

هیچیکی وا نییە، ئەو ژن و مندالانە مێرد و باوکیان کوژراوه. کابرای تاین بە رەنگی وا بیج ئەهەمیتانە وتی

«ئەوه هیچ نییە» کە من لە جینگە خۆم هەر وشک بووم، مەگەر من شتی وا ئەوێ جارە ئەببینم و کابرایش

ئەم نەوعە شتانە زۆر دیوه، راهاتوووه و ئەمانە هەر بە هیچ ئەزانێ (صائب، ۲۰۰۸: ۴۲).

هەر ئەو شەوه دواي تۆزێک، دەبیت دەنگی تەنگ بەرز دەبیتەوه. پالەوان دەپرسیت ئەوه چی بوو؟ خانچی پێی دەلیت کە پیاویک بە تۆمەتی «جاسوسی» گیراوه و بۆ ئەوێ بەری بەدەن دەبیت مالا و مولکە کە بفرۆشیت. بۆ سەرلەبەیان هەمان شەوه، چە کدارەکان دێنەوه و پالەوان بە تۆمەتی جاسوسی دەبەن. لە سەر رینگای بردنی پالەوان بۆ «مەرکەز» توشی کەسیکی دیکە دەبن کە یەکیک لە چە کدارەکان پێی دەلیت: «ئەمەش وەکو تۆ لە سەر جاسوسی گیراوه» (صائب، ۲۰۰۸: ۴۶). دواتر پالەوان دەبەن ژووړیک کە لە پەنجەرەکانی لایەکی (راست) چەند ژووړیک دەبیت کە دەنگی چەند ژنیکی لێوه دیت و لە پەنجەرەکانی لایەکی دیکەش (راست) چەند ژووړیکی دیکە دەبیت. ئەو دەنگانە کە دەبیت بریتین لەو پلانانە کە پێدەچیت ژنی کەسیکی بەرپرس لە گەل دەوربەرە کە دایە پێژیت بۆ دەستبەسەر داگرتنی خشی جوانی ژنانی ناسراوی شار. دواتر لە پەنجەرە لای چەپ، سەیری دۆخی ژووړەکانی ئەو لا دەکات. لەوی کەسیکی خاوەن دەسلالات دانیشتووه کە پێدەچیت گەورەیی ولات بێت. لەوی، یەک لە کاراكتەرەکان کە صائیب ناوی «کۆلەندی لای خوارووی» لێ دەبیت، و لای ئەم دانیشتووه، دەلیت:

«قوربان ھېشتا لە ناو خۇماندا ھەزار كەسى خراپمان تىدايە، ھەر خەرىكى ئىشى تىكدان و جاسوسىن، بەخا ئەمانە دەفە بىر كىن و لە ناو ھەلگىر كىن چاكە. گەورە لەم قسانە رقى ھەستايە سەر پىيان وتى: ھەرچى ئىش لە من تىك بەدا و سەرم لىج بشىوتى نايىج بىنىج» (صائب، ۲۰۰۸: ۵۵). لەو كۆپونە ۋە يەك لە گەل چەند مەلەيەك، ئەم پىاۋە گەورە قەسەيەكى زۆر دەكات بۇ ئەۋەى بلىت تاكوو ئىستا ھەرچىم كەردوۋە بۇ «مىللەت» و بۇ دىنم كەردوۋە، بەلام «لە گەل ھەموو ئەم ھەموۋە ئەحوالەندا، ئەۋەتا ھەموومان ئەبىبىن، بەشىكى زۆر لەم مىللەتە لايان داۋە لە من و چوون شوين غەيرەدىن كەوتوون، پۇشستوون بۇ ولانان خزمەتى فەكرى ئەۋان ئەكەن». دواتر لە مەلاكان دەپرسىت كە «فتۋاى شەرىعى بۇ ئەمانە چۆنە؟» (صائب، ۲۰۰۸: ۵۸). يەك لە مەلاكان دەلىت:

بەلج ئەم نەۋە شەخسانە كەۋا خزمەتى دىنى خۇيان ناكەن و بۇ دىن و ئابىن ھەۋل نادەن و ... ئەمانە بە نەزەر مورتەد و بىدىن تەماشايان ئەكرى، لازمە مالىيان ھەموو بۇ بەيتولمال سەرف بىكرى، ژىشيان لىج تەفرىق بىكرى و ئەمانە لە پاش مەرورى عىدەى شەرىعى ئەتوانن شوۋىەكى تر بۇ خۇيان بىكەن (ل. ۵۹).

لە دۋاى ئەم قسانە، مەلاكانى دىكە ھەموو پالپشتى ئەم فتۋايە دەدەن و ھەندىكىيان بىگرە توندترىش لەمەى سەرۋە. لە چەند لاپەرەى دۋاى ئەمانەدا، دووبارە ئەم دوو لايەنە لە سەر گروپىكى خەلكى دىكەى «دۇدەن» دەكەۋنە وتوۋر و لە ئەنجامدا فتۋايەكى توندى دىكەيش بۇ ئەۋان دەردەچىت (ل. ۶۰-۶۴).

۴- رەۋش و ئاكار لە بەستىنى مېژودا

ئەم مېژوۋە رەخنەبىيەى ئاكار و رەۋش بە دۋاى ھەلوئىست ۋەرگرتىكى تىۋرىك نىيە لە سەر ئەۋ پىگە فەلسەفەيەنى كە تا ئىستا ھەن (كانت، راولز، ھابرماس، ھتد.); ئەۋەى كە نايان ئاكار و رەۋش بونىادەندەن يان رېژىمى، سروسىن يان نا، ھتد. ئەۋەى لاي ئىمە گىرگە ئەۋەى كە لە چ بارودۇخىكدا ھەركام لەۋ ئاكار و رەۋش تانە لە كوردستان جىبەجى كراۋن. ئەۋ شتەى كە زىاتر سەرنجراكىشە لاي ئىمە، ئەۋەى كە چۆن كەردە كۆمەلەيەتتەيەكان لە پەيوەندىيە ئالۋزەكانى عەقلانى / ناعەقلانى / ۋەھمىدا وىنا دەبن. دەپرىنى زارەكىي ناۋەرۋكى ئاكارى لاي ئىمە بەس نىيە بۇ ھوكمدان و ھوكم ۋەرگرتن، چونكا دەكرىت بەھايەك زەق بىيئەۋە يان بىتە سەر زمان بىج ئەۋەى ھىچ كارىگەرىيەكى لە سەر كەردەۋىەكى حەقىقى ھەيىت؛ ۋە پىچەۋانەش ھەر مومكىنە كە بەھايەك نەيەتە گۆ؛ بەلام مانابەخشى حەقىقى كەردەۋىەك بىت. «ئەۋەى كە سوۋزەيەك رىستەيەكى نۇرماتىقى دىنئىتە گۆ ۋەك: «دەيىت مەۋزۇ رېزى لىج بىگىرئت»، بە ماناى ئەۋە نىيە كە ئەۋ سوۋزەيە لە راستىدا ۋا بىر دەكاتەۋە ھەر كات كە پراكتىكىكى بەۋ چەشەنە دىتە سەر رېي؛ چونكا دەپرىنى سادەى بەھايەك بە ماناى كىشەئامىز كەردى ھەموو ھالەتە كەردارىيەكانى نىيە. ئەۋە لۋاۋە كە «كەسەك خۇى لە گەل بەھاگەلىك بىگونجىنئىت بىج ئەۋەى بزانت، و بەپىچەۋانەۋە، خۇى بە نوئىنەرى ھەندى بەھا بزانت؛ بەلام لە زۆرىنەى ھالەتەكاندا نەتوانئىت ئەنجامىكى كەردارى لىج ۋەرگرت» (فارۋ: ۲۵۴). بەم بۇنەۋە، ئىمە بە رۋانىيىكى فەلسەفەى كلاسىكى بە دۋاى ئەۋ باس و گىرگانەدا نارۋىن كە لە دەۋرى كىشەى ئاكار و رەۋش ھەيە، ۋەك ناكۆكى نىۋان رېژەگەرى و گەردوۋىبىۋون^{۲۱}، ھتد. لە راستىدا ئەم بابەتەنە گىرگىيەكەى بۇ ئىمە پەلە دوۋە. بە پىچەۋانەۋە، لە رىگەى ئاكار و رەۋشەۋە، گىرگەكەمان دەكەۋىتە سەر ئەۋ ھالەتەنى تىياندا تاك ناتوانئىت ۋەك سوۋزە خۇى دەرخات. ئەم جۆرە لە لىكۆلىنەۋە زىاتر گىرگى دەدات بەم چەمكەنە ۋەك ھىزىكى تاقانە: بەجىي ئەۋەى كە نايان لەم ھالەتەندا سوۋزە دەتوانئىت خۇى دەرخات يان نە، ۋە يان ئەۋەى كە بنەما كولتورىيەكان سوۋزە دەتەنن، دەپى بە دۋاى دەسنىشان كەردى ئەۋ شتانەۋە بىن كە رىگىن لە بەرانەر سوۋزە بۇ ئەۋەى بتوانئىت خۇى ۋەك سوۋزە دەرخات، ۋە بە ھەمان شىۋە دەسنىشان كەردى ئەۋ رىگىيانەى سوۋزە دەتوانئىت لە رىگىيانەۋە خۇى چالاك بىكاتەۋە. بەم شىۋە، كىشەى دوۋانەبى نىۋان كولتور و سوۋزە دەسپىرئەۋە؛ بۇيە بەگىشى بابەتەكەمان بەم شىۋە پىناسە دەكەينەۋە كە چىن ئەۋ مانا و بەھايانەى كە سوۋزەى كۆمەلەيەتى دىياندا بە نەزمىكى نۇرماتىقى كۆمەلەيەتى، بۇ نمونە پالەۋانى ئەم چىرۋەكى صائىب چۆن بەھاكان زەق دەكاتەۋە.

21. Universalism.

لیژدها ههولدهدیهین گهشهسەندنی^{۲۲} ئاکار و رهوشت وهک عهقلانییهتیک^{۲۳} نیشان بدهین تا وهکوو گهشهکردن وه یان گهشهنهکردنی خودی عهقل^{۲۴}: ئەلبەتە ئەگەر قەبوولی بکهین که هەر عهقلانییهتیک ههلهژاردنیکه، وه لەم حالەتەدا دەتوانین مومکینهکانه‌ی تریش نیشان بدهین؛ بۆیه له کۆتاییدا ئەو شتە‌ی که گرنگه ئەوهیه بزانیته له واقعدا چۆن ئاکاریک یان رهوشتیک پراکتیک کراوه. پراکتیک لیژدها ده‌کریته پێوره‌یک، چونکا رهوشت و ئاکار تهنه‌ها دانایی و زانین نییه، به‌لکوو ئەو تایبەتمەندییه‌یه که له پرۆسه و ئەنجامی کرده‌وه‌یه کدا ده‌رده‌که‌وێت. ئەگەر به پێچه‌وانه‌ی ئەمه دروست ببوایه ئەوا ده‌مانبینی که حالەتە ئاکار و رهوشتییه‌کان قەد نه‌ده‌بوونه جینگای مونا‌قه‌شه‌ی جیددی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی (مه‌کداوول)، (۱۹۸۹: ۹۰). له کاتی‌کدا ئیمه وه‌ک هه‌ندی بیرمەندی ئەم بواره پیمان وایه که مشتومره‌ی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانن که مانابه‌خشی رهوشت و ئاکاره‌کانن (هامشایه‌ر، ۱۹۸۹: ۱۴۸). ئەم چیرۆکه‌ی صائیب ئەوه‌مان پێ ده‌سه‌لمینیت که هه‌لسه‌نگاندنی به‌هایه‌کی رهوشتی یان ئاکاری پیش ئەوه‌ی گرێدراوی ره‌هایه‌بوونه‌کی بیته، گرێدراوی ئەو دۆخه‌یه که تییدا به‌هایان هه‌یه. پێ ده‌به‌خشیت (ویلیامز، ۱۹۸۹: ۶۵). نه‌ریتیک هه‌یه له کوردستان که توخمه‌کانی کولتوری خود تییدا به‌هایان هه‌یه. صائیب له رینگای پال‌ه‌وانه‌ی بی‌ناو‌نیشانه‌کی ئەم دۆخه‌ به‌رجه‌سته ده‌کاته‌وه که پێشتر هه‌بووه؛ به‌لام ئیستا نه‌ماوه، یان با بلین له‌و دۆخه‌ تازهدا نه‌ماوه که ئەو تییدا ده‌سته‌سه‌ر کراوه. پال‌ه‌وانی چیرۆکه‌که دروستکراوی ئەو کولتوره‌یه و ئومید، چاوه‌پروانی و سه‌رسوورمانه‌کانی هه‌ر له‌و پوه‌ دیین؛ به‌لام دۆخه‌ تازه‌که دونه‌ییه‌کی دیکه‌یه. ئەم چیرۆکه‌ ساتی به‌رجه‌سته‌بوونی دژبه‌ریتی ئەم دوو جۆره کولتوره‌یه. وه هه‌ر له‌به‌ر ئەمه‌یشه که ئیمه باوه‌رمان به‌ بوونی به‌های نمونه‌یی^{۲۵} نییه تاکو تاک وه‌ک ئاسۆی کرده‌کانی لێی پروانیت و به‌ کرداری په‌رپه‌وی بکات (تۆکشات، ۱۹۸۹: ۱۹۱). بۆیه هه‌ولی لێم چه‌شنه له‌ ریزی ئەو هه‌ولانه‌دایه که ئەم‌رۆ به‌ رژی پیداکری ده‌کەن له‌ سه‌ر خاوه‌رکردنه‌ی نمونه‌یی‌بوون، جا با له‌ ژیر ناوی هه‌ر چه‌شنه ئیده‌ئالیکسی سیاسی، دانایی، ئاکاری و رهوشتی بیته (تایلۆر، ۱۹۸۹: ۲۴۰).

ئه‌نجامدانی میژووی ئاکار و رهوشتی لێم چه‌شنه، بۆ ئیمه بیانوو و پاساو و له هه‌مان کاتدا یه‌کیکه له وه‌لامه‌کان بۆ گرفته سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی هاوچه‌رخ. ئیمه بینگومان ئالۆزی دیارده‌کان هه‌ست ده‌کەین و له‌و باوه‌رهدا نین که وه‌لامی هه‌موو گرفته‌کان له‌ کیشه‌ی ئاکار و رهوشتا بیته؛ به‌لام له‌و باوه‌رهدا نین که ئەم گرفته‌کانه‌ی گرنگترین و ستراتژیترین گرفته‌کانن. جیا‌کردنه‌وی کیشه‌ی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ ئاکار و رهوشت به‌ کرداری مومکین نییه؛ بۆیه توژی‌ترین هه‌ر کامیان توژی‌ترین هه‌ر ئەوه‌ی تریشه. ئەم باسه ده‌مانگه‌یه‌نیتته‌ گرفته‌ی په‌یوه‌ندی نیوان کۆمه‌لایه‌تی و ئاکار و رهوشت. وه‌لامان بۆ ئەم کیشه‌یه ئەوه‌یه که گرفت ئەوه نییه که ئاکار و رهوشته که کۆمه‌لایه‌تی دروست ده‌کات یان به‌ پێچه‌وانه‌وه؛ گرفت ئەوه‌یه که کام یه‌ک له‌ ئاکار یا رهوشت له‌ قوناغیکدا به‌رجه‌سته ده‌بیته؛ ئەمه بۆ زانینی ئەوه‌یه که چۆن ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی رۆله جیا‌وازه‌کان فراهه‌م ده‌کات بۆ چه‌مکه په‌یوه‌ندیداره‌کانی ئاکار و رهوشت، وه هه‌روه‌ها به‌ هه‌مان شێوه بۆ زانینی بنه‌ما کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ئاکاری‌بوون. هیچ کام له‌ ئاکار و رهوشت به‌شیک تایبەت له‌ کۆمه‌لگا نین، به‌لام ناوه‌ند و روانگه‌ی سه‌ره‌کیش نین تا له‌ رینگایانه‌وه ئیمکانی دووباره دروست کردنه‌وی هه‌موو کۆمه‌لگا بیته؛ بۆیه جیا‌کردنه‌وی ئەم دوو بواره کاریکی کرداریانه نییه، چونکا مانای هه‌ر چه‌مکیکی ئاکاری به‌ شێوه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی دروست ده‌بیته و بۆ مانه‌وه‌ی هه‌ر پێوستی به‌ ژینگه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی سازگار هه‌یه بۆ ئەوه‌ی بتوانیت ناماده‌ی و کارایی خۆی بسه‌لمینیت. ئەمه به‌و واتایه نییه که مانایه‌کی چه‌مکی له‌ ناو کۆمه‌لگادا نه‌بیته ناتوانیت بوونی هه‌بیته؛ هه‌ر مانایه‌ک ده‌توانیت به‌ په‌راوێژیش له‌ ناو کۆمه‌لگادا به‌مینیته‌وه؛ به‌لام به‌ پینگه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی ناچالاک.

22. Evolution.

23. Rationality.

24. Reason (not reason).

25. Ideal.

مىژوو ھىچ شتىك نىيە بۇ ئىمە جگە لەۋەى كە ئامرازىك بىت بۇ توژىنەۋە لەۋ كولتورى كە بە شىۋەى كى مىژۋىيە و بە پىي تىپەپوبونى كات دروست دەبىت. ئەۋە لە كولتوردىيە كە گوتار بە شىۋەى كى مىژۋىيە كەلەكە دەبىت. كەۋاتە مىژۋو، دەرەنجامى ئەۋ ھەۋلەيە كە لىكۆلەر دروستى دەكات لە نيوان راپردوو و ئىستادا. ھەۋلى ئىمە لىرەدا بۇ دەستىشانكردى ئەۋ شتەيە كە لە ھەموو كات زياتر لە ئىستادا دووپات و چەندپات دەبىتەۋە. مىژۋو لە ژىر ناۋى بنەما كولتورى و كۆمەلەيەتتەيە كان دەبىتە پىسپار، نە بۇ وئىناكردىكى گشتى لە كۆمەلگا يان مىژۋو، بەلكو بۇ دۆزىنەۋەى ئەۋ بنەمايەنى كە بونىدانەرى كولتورى ئەمىرۋى كۆمەلگاى كوردىن. لەم چەشەنە لە مىژۋوزانىن، گەرپانەۋە بۇ مىژۋو بىمانايە، مىژۋو مۇدىلى دروستكردەۋە نىيە، بەلكو ئامانچ پەيداكردى ئەۋ توخمە گوتارىيە كە ھىشتا لە كۆمەلگاىدا ھەن، يان ھەرۋەھا زەفكردەۋەى ئەۋ توخمەنەيە كە پەراۋىژ خراون. شىۋە مىژۋويىە كانى ئاكار و رەۋشت لە كوردستان، رىئوئى ئىمانى ئەمىرۋان نىن و ناشتوان بىن، ئەۋە مەبەستە، دەستىشانكردى ئەم دووپاتتەيە مىژۋويىە كە ھىشتا ھەر تىپىدان؛ ئامانچ گۆپىنى ئەۋ رەۋتەيە بەرەۋ رەۋتەيە تازە. گرنگى چىرۋكە كەى صائىبىش ھەر لىرەدايە. خوتنەر بە بىنىنى چىرۋكى ئەم سەردەمە سەرى سوور دەمىتتە كە چۆن دەبىت بنەما ھزىيە كانى سەرەتاي سەدەى بىست و سەدەى بىستتەيە كى كۆمەلگاىەك ئەۋەندە لە يەك بچن. خوتنەر بە بىنىنى ئەم چىرۋكە دەحەپەسىت كە چۆن ئەۋەى گرفتى صائىبە لە سەدەيەك پىش ئىستادا، ھەر گرفتى سەردەمى ئىستائىشمانە. لىرە، مىژۋو تەنھا سەرچاۋەيە كى گرنگى زانىارى و مەعرفەيە نە بواريك بۇ دۆزىنەۋەى ياسايە كى گشتى (پۆپىر، ۱۹۹۱: ۱۸۰). دەتوانىن پىسپارە كە بەم شىۋەى داپرېژىنەۋە كە بۇ ئەمىرۋ ھەموو پەيۋەندىيە ھۆكارى، كۆرئالتىف^{۲۶}، ھتد. لە پەيۋەندى ئامانچخاۋازىدا^{۲۷} كورت دەكرىتەۋە؟ يان بە شىۋەى كى تر بلىن، بۇ ئەمىرۋ كۆمەلگاى كوردى خۆى لە سەر نۆرم يان ئاكار بونىاد دەنيت؟ لاي ئىمە، ۋەلامى ئەم پىسپارە بە گەرپانەۋە بە مىژۋودا مومكىن دەبىت؛ بەلام زەفكردەۋەى مىژۋو بۇ تىپەپاندى مىژۋو، بۇ كۆتابى ھىننەنە بە دووپاتبەۋە. بۇ ئەۋەى ئىتەر سەردەمى ئىمە و صائىب لە يەك نەچىت.

دوای قەيرانى فكري و سياسىي ئەۋروپى پاش شەرى جىھانى دووم، لاي زۆرىك لە فەيلەسوفان، كۆمەلناسان و دەرۋونشيكاران، گەرپانەۋە بۇ رەۋشت بە تەنھا رىگاچارەى ئەم قەيرانە دەژمىردىت يان لاي ھەندىكىان بە يەكىك لە جىدىتەن چارەسەرەكان دەژمىردىت (ستانلى، ۱۹۸۹: ۱۹). لاكان لە وانە كانى ۱۹۵۹-۱۹۶۰دا رەۋشت بە يەكىك لە رەھەندە جىدىيە كانى دەرۋونشيكارى و كولتورى ھاۋچەرخ دەژمىرت (۱۹۸۶: ۹). ھابرماس (۲۰۰۷) بە ھەمان شىۋە رەۋشتى دانوسان بە چارەسەرى دەرچوون لە قەيرانە كانى مۇدىرنىتە دەژمىرت. فوكۆ پىرۋژە كانى ۴ سالى ناخرى تەمەنى لە بەرگى دووم و سىيەمى مىژۋوى سىكسوالىتە و ھەرۋەھا وانە كانى كۆلېژ دو فرانس بە گەرپانەۋە بۇ رەۋشت ناۋ دەبات. ئەم گرنگىيە بۇ دولۇز ھەر لە سالى ۱۹۷۱ بە بەچاپگەياندى ئانتى ئۆدىپ دەردەكەۋىت كە لە گەل فېلېپ گىتارى رەۋشت دەكەن بە بابەتتىكى جىدى بۇ وئىناكردى فەلسەفە كەيان. فوكۆ ئەم كىتەبە ناۋ دەنيت كىتەبىك لە سەدا سەد رەۋشتى. رۆرتى بە بەھرەگرتن لە فەلسەفەى ھەندى فەيلەسوفى ھاۋچەرخى خۆى ۋەك جۆرج سانتانيانا رەۋشت بە تەنھا چارەسەرى گرفته كانى مۇدىرنىتەى رەھاخاۋ دەزائىت. دەتوانىن بەم ناۋانە كەسانى ۋەك پۆل رىكۆر، لىقىناس و راولز زىاد كەين كە ھەموو فەلسەفە كەيان لە سەر رەۋشتە^{۲۸}.

26. Correlative.

27. Teleology.

28. گرنگى ئەم بابەتە لاي سياسىيە كانى ئەۋروپىش ھەر بەرچاۋە. لە ۲۰۱۱ لە فەرانسا، دەۋلەتى راسترەۋى ساركوزى گرنگى دان بە ئاكار و رەۋشت دەكاتە بەرنامەى جىدى خۆى لە كوردەۋى قوتابخانە كان لە سەرەتاي سالىدا. سالىك دوای ئەۋە دەۋلەتى چەپى فرانسوا ھۆلاند ھەمان بەرنامە دىرژە پىدەدات و جەخت دەخاتەۋە سەر گرنگى ئەم بەرنامە.

۵- ئەنجام

بەو جیاکارییەکی قانیلین لە نیوان ئاکار و ڕهوشتا، دەتوانین ببینین کە لە داب و نەریتی کوردیدا، کردەیه ک زۆرتر ئاراستە کراوی ڕهوشتە بە هەموو فۆرمە ورد و گەورەکانییەوه، لە کاریکی سادە ناو بازار تا کوو فۆرمە بەرزەکانی هونەری بوونی عیرفان و تەسەوووف. لە سەرەتای دەسپێکی مۆدیرنیتە لە کوردستان دەتوانین یە کەم بەلگە کان بخەینە ڕوو کە چۆن ڕهوشت و پینکھاتەکانی پینگە خۆیان لە دەست دا و چۆن جینگایان چۆل کرد بۆ کۆد و ڕیسا ئاکارییەکان. ئەمە بەو مانایە نییە کە ئاکار لای ئیمە گرنگی نەیت وە یان ئەوەی بمانەوت بە تەواوی لە ڕهوشت جودای بکەینەوه، بەلکوو ئیمە جەختمان لە سەر ئەوویە کە لەم سەردەمەدا ئەو ئاکار و ڕیساکانیەتی کە کارگێری چالاکییەکی کۆمەلایەتی-سیاسی دەکات تا ئەو شتەکی کە ناوی ڕهوشتە. ئەم نووسینە پێش هەموو شتیک ڕەخنەبە کە لەو پینگە گرنگی و بەرزەکی کە ئاکار لە کۆمەلگای هاوچەرخێ کوردی پەیدای کردووە بە هەولدان بۆ نیشاناندانی ئەو خەسارانی کە بەدوای بیاباخ بوونی ڕهوشت ڕوبەرپووی کۆمەلگای هاوچەرخێ کوردی بوونەتەوه.

لە خەومای جەمیل صائب لەو ڕووهوه بۆ ئیمە گرنگی کە پیشان دەدات چۆن بەهاکان لە دۆخە کۆمەلایەتی-سیاسییەکاندا دەگۆردرێن. چۆن کەسێک کە پالەوانی چیرۆکە کەیە، پەرورەدە کراو بە کولتوری خود، سەیری جیهان دەکات، و چۆن کەسانی دیکە، راباتوو بە کولتورێکی نوێ کە کولتوری ئاکارییە، تاکەکان دەکەن بە بابەتی حوکمدانە ئاکاری و سیاسییەکان لە ژێر ناوی «جاسوسدا». دەکریت ئەم چیرۆکە لە چەندەها ڕووهوه بخویندریتەوه؛ دەکریت بەلگەکی میژوویەکی سیاسیی ناوچە کە بێت؛ بەلام لەمە گرنگتر بۆ ئیمە، شایەدییه لە سەر ئەو گۆرانکارییە قوولە کۆمەلایەتییه کە بە هەموو شوینەکانی ئەم چیرۆکەوه دیارە. ئەم چیرۆکە لە گەل چیرۆکگەلی وەک دەربارەکی مەسەلەکی وێژدانی ئەحمەد موختار جاف شایەدی خەساسبوونەوه و هەستەندییه لە سەر گۆرانکی کۆمەلایەتی. بەلام مایەیه کیشە بۆ سەرسوورمان و تیرامان کە چۆن ئەم نەریتە لە میژووی کولتوری کورددا هەر بە پەراویژی دەمینیتەوه. کۆی ئەم هەولە بچووک و پچرپچرانه دەمانگەیهنن بەو باوەرە کە جودا لە نەریتی باوی زالی سەردەم، نەریتیکی دیکە هەبوو کە بەردەوامی کولتوری پێش خۆیەتی. جەمیل صائب و ئەحمەد موختار و کەسانی دیکە نوینەرایەتییه ئەم نەریتە دەکەن. دوای ئەم سەردەمە وەرچەرخینەرانی سەرەتای سەدەکی بیست، کولتوری خود بەتەواوی لە ناو ناچیت؛ هەر هەیه و بە پەراویژی بەردەوامە؛ بەلام ئەو ڕوونە کە کولتوری زۆرینەکی کۆمەلانی خەلکی کوردستان نییە.

سه‌رچاوه‌کان

کوردی:

ناری، رامان. (۲۰۲۱). *میژووی کوردایه‌تی، به‌رگی یه‌که‌م. سلیمانی: کتیبخانه‌ی رۆمان.*

جه‌لال، کاوه. (۲۰۰۶). *له‌ته‌ک فینۆمینه‌ نه‌ده‌بییه‌کاندا. سلیمانی: بیر و هوشیاری.*

خه‌زنه‌دار، مارف. (۲۰۰۵). *میژووی نه‌ده‌بی کوردی، به‌رگی بینه‌جه‌م. هه‌ولیر: ناراس.*

ده‌ستوره، کاوه. (۱۴۰۰). «ویژدان پرسیک له سه‌رووی پرسه‌ نا‌کارییه‌کانه‌وه: مه‌سه‌له‌ی ویزدانی نه‌حمه‌د موختار و شایه‌تییه‌کی گه‌وره». *پروه‌شنامه‌ ادبیات*

کردی، بهار و تابستان ۱۴۰۰، سال ۷، شماره ۱، پیاپی ۱۱. DOI: <https://www.doi.org/10.34785/J013.2021.637>

صائب، جه‌میل. (۲۰۰۸). *له‌ خه‌وما. پیشکه‌شکردن و لیکۆلینه‌وه‌ی جه‌مال بابان، هه‌ولیر: ناراس.*

رۆژنامه‌ی پیشکه‌وتن (۲۰۱۲)، ناماده‌کردنی رده‌فیت سألج و سدیق سألج، سلیمانی: بنکه‌ی ژین.

English:

Dastooreh, Kaveh. (2021). "The Aesthetics of Life: More than Ethics and Morality; Alternative Thoughts on the Tradition of Aesthetics", *Studies in Philosophy and Education*, <https://doi.org/10.1007/s11217-021-09812-6>

Dastooreh, Kaveh. (2018). "Ethical imagination and the new possibilities of subjectivity: a global perspective on the culture of the self and its evolution in Kurdistan", *Reflective Practice*, 19:6, 855-867, DOI: 10.1080/14623943.2018.1539663

Habermas, Jurgen. (2007). *The Theory of communicative action (vol1&2)*. Beacon press Boston.

Habermas, Jurgen. (2007). *Moral Consciousness and communicative action*. Polity Press.

Hampshire, Stuart. (1989). "Morality and Conflict". In: Stanley G. Clarke and Evan Simpson (edited). *Anti-theory in Ethics and moral conservatism*. Albany: State University of New York Press.

MacDowell, John. (1989). "Virtue and reason". In: Stanley G. Clarke and Evan Simpson (edited). *Anti-theory in Ethics and moral conservatism*. Albany: State University of New York Press.

MacIntyre, Alasdair. (1981). *After Virtue*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Oakeshott, Michael. (1989). "The Tower of Babel". In: Stanley G. Clarke and Evan Simpson (edited). *Anti-theory in Ethics and moral conservatism*. Albany: State University of New York Press.

Stanley, G. Clarke and Simpson, Evan. (1989). "Introduction", in: *Anti-theory in Ethics and moral conservatism*. Albany: State University of New York Press.

Taylor, Charles. (1989). "The Diversity of Goods". In: Stanley G. Clarke and Evan Simpson (edited). *Anti-theory in Ethics and moral conservatism*. Albany: State University of New York Press.

Weber, Max. (2005). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons, London and New York: Routledge.

Williams, Bernard. (1989). "The Scientific and the Ethical". In: Stanley G. Clarke and Evan Simpson (edited). *Anti-theory in Ethics and moral conservatism*. Albany: State University of New York Press.

Français:

Deleuze G, Guattari, Félix. (1980). *Mille Plateaux*. Paris: Éditions de Minuit.

Foucault, M. (2001). *L'herméneutique du sujet*. Paris: Gallimard/Seuil.

Foucault, M. (1984). *L'usage des plaisirs. Histoire de la sexualité*, tome II. Paris: Gallimard.

- Lacan, Jacque. (1986). *L'éthique de la psychanalyse* (livre 7). Paris: Editions de Seuil.
- Popper, K. (1991). *Misère de l'historicisme*. Traduction d'Hervé Rousseau. Paris: Plon.
- Pharo, P. (2004). *Morale et sociologie : le sens et les valeurs entre nature et culture*. Paris: Gallimard.
- Ricœur, P. (2001). *Le juste, vol 2*. Paris: Esprit.
- Veyne, Paul. (1978). *Comment on écrit l'histoire*. Paris: Éditions du Seuil.